چاوخشاندنێکی خێرا بەژیان و بەرهەمەکانی ژان پۆل سارتەر

زەهرا خانلەری

وەرگێرانی لە فارسییەوە: زریان مستەفا

ژان پۆل سارتەر رۆماننووس, نمایشنامەنووس, فەیلەسوف و رەخنەگری فەرەنسی(□□□□-□□□□) لەشاری پاریس و لەخێزانێکی دەوڵەمەند لەدایك بووەو لەمنداڵییەوە باوکی لەدەست داوە.خوێندنی خۆی یەکەمجار لەخوێندنگەی هانری چوارەم و دواتر لەزانستگەی باڵا ئەنجام داوە. ساڵی □□□□ بڕوانامەی لیسانسی پەروەردەیی لەبەشی فەلسەفە وەرگرتووەو لەشارەکانو دواتر لەپاریس خەریکی دەرسگوتنەوە بووە. سارتەر کە لەمنداڵیەوە زمانی ئەڵمانی فێر بووە, دەچێتە ئەڵمانیا. لەبەرلین دەستدەکات بەخوێندنی فەلسەفەو لەگەڵ فەلسەفەی نوێی ئەڵمانیا ئاشنا دەبێ‌و لەیەکەمین بەرهەمە فەلسەفیەکانیدا کاریگەریان لێوەردەگرێ. سارتەر ساڵی □□□□ دەچێتە ریزەکانی سوپاو بەشداری لەجەنگ دەکاو لەمانگی □ی□□□□ لەلایەن سوپای ئەڵمانیاوە بەدیل دەگیرێ‌و دوای ئازادبوون دەچێتە پاڵ بزاڤی بەرخۆدانو وتار بۆ رۆژنامە نهێنیەکان دەنووسێت. دوای جەنگ دەست لەدەرسدانەوە هەڵدەگرێ‌و بەهاوکاری (سیمۆن دوبوڤار) گۆڤاری (temps moderns) دەردەکاتو ئەو گۆڤارە بۆ بڵاوکردنەوەو دەرخستنی هەموو پرسەکان , بەتایبەت پرسە سیاسیو کۆمەڵایەتیەکانی سەردەمی خۆی, تەرخان دەکات. سارتەر کاری نووسینی کەمێك بەر لەجەنگی دووەمی جیهانی دەستپێکردووە. یەکەمین نووسینە فەلسەفیەکانی بەناوی(1940-imaginaire)و (1936-imagination) لەژێر کاریگەریی(هوسێرل– edmund husserl)ی فەیلەسوفی ئەڵمانی بوون.دوای ئەوەی کتێبی دژوار و شرۆڤەکارانە و دەرخەی بنەما فەلسەفیەکانی ئەو دەربارەی مرۆڤو تواناکانی مرۆڤ واتا کتێبی (بوونو نەبوون – l’etre et laneant) لەساڵی □□□□ بڵاودەبێتەوە. ئەو بەرهەمەش لەژێر کارتێکردنی دیدگای فەلسەفی هاوچەرخەکانی ئەڵمانیا دابوو. نووسین و وتارەکانی سارتەر کە هەمووی بریتی بوون لەتێروانینە فەلسەفیەکانی ئەو، قوتابخانەی (بوونگەرایی —— ئەگزیستانسیالیزم– existentialism)ی لێکەوتەوە کە سەرو سەدایەکی فراوانی بەدوای خۆیداهێناو بووە مایەی زۆر مشتومڕو باسو

هەڵسەنگاندن سەبارەت بەقبوڵ یان ڕەتکردنەوەی و ساڵەها ئەو ڕەوشە باڵی بەسەر فەزای ئەدەبیی و هونەری و فەلسەفیی ئەو سەردەمەدا کێشا. ئەو وتارانەی سارتەر دواتر لەسێ بەرگدا لەژێر ناونیشانی (ڕەوشەکان-situationa) بلاوکرانەوە. بەرهەمە فەلسەفیەکانی سارتەر یەکێکیان کتێبی (ئەگزیستانسیالیزم جۆرێك هیومانیزمە-'l existentialism est humanisme) لەساڵی □□□□ بلاوکرایەوە.

سارتەر مرۆڤ بەداهێنەری چارەنووس و دروستکەری کەسایەتیی خۆی دەزانێ کە ئارەزووو کارو ڕەفتارەکانی خۆی هەڵدەبژێرێ و بەهاکانی بوونی خۆی دیاری دەکات. لەقەڵەمڕەوی ئەدەبیشدا، نووسەری بوونگەرا لەبەرامبەر کۆمەڵگە بەرپرسە. سارتەر دیدگای نووسەرانی رابردووو کە شانی خۆیان نەدەدایە بەر بەرپرسێتیی بەرامبەر کۆمەڵگەو باوەڕیان بەهونەر لەپێناو هونەر هەبوو، ڕەتدەکاتەوەو دیدگای ئەو جۆرە نووسەرانە کە ئەگەر کۆمەڵگاشیان وێنا بکردبا، وەك تەماشاکەرێکی سادە یان وەك زانایەك بوون کە کۆمەڵیان بەتاقیگەی خۆیان دەزانی، قبوڵ نەدەکرد. لەدیدگای سارتەردا، جیهانی ئەدەبیش دەبوا وەك هەر پرسێکی تر ئامانجێکی هەبوایەو لەحاڵەتی بێلایەنیی و بێئامانجی بهێتە دەرەوەو ئەرکی خۆی بەرامبەر بەمرۆڤایەتی ئەنجام بدات. تاکەکان لەڕوانگەی سارتەر ئەو بەشانەن کە کار لەیەکتری دەکەن و لێکتێگەیشتنێکیان لەنێواندا هەیە کە دەبێتە مایەی دروستبوون و پێکهاتنی ڕۆحێکی گشتیی و یەکگرتوو، کەوایە نابێ هیچکەس بەرامبەر کاری ئەوانی دی کەمتەرخەم و دوورەپەرێزبێ. سارتەر لەکتێبی (ڕەخنەی زانستی دیالەکتیك-lacritique de la raison dialectique)دا هەوڵی داوە پردێك لەنێوان ئەگزیستانسیالیزم و مارکسیزم دروست بکات. بێگومان دیدگا فەلسەفیەکانی سارتەر دوای زۆر لەبەرهەمە ئەدەبیەکانی ئەوەوە دێن. یەکەمین بەرهەمی

ئەدەبی سارتەر بریتیە لەکورتەچیرۆکی (ژوورەکە —— la chambre) کە لەگۆڤاری (N.R.F) بڵاوکرایەوە، بەڵام دوای بڵاوکردنەوەی رۆمانی (هێڵنج -la nausea) بوو لەساڵی□□□□ کە سارتەر ناوبانگی دەرکرد. رۆمانی هێڵنج کۆژانەکانی ناخی پیاوێکی گۆشەگیر نیشان دەدا کەئامانجێکی هەیەو دەیەوێ رۆمانێکی مێژوویی بنووسێ، بەڵام لەمیانی کارەکەدا توشی نائومێدیو نەفرەتێك دەبێتەوە کە دەشێ ئەوحاڵەتە بەهێڵنجدانی رۆح لێکبدەینەوە, بۆیە دەست لەخوێندن هەڵدەگرێو ژیان لەبەرچاویدا لەشێکی پووچو بێمانا زیاتر هیچی تری لێنامێنێتەوە. سارتەر لەو بەرهەمەیدا ئەندیشەی خۆی لەبارەی پووچبوونی ژیانو ئەو ئارەزووانەی کە ناکامیو پەرێشانی رۆحیان لێدەکەوێتەوە, رەنگ پێدەداتەوە.کۆمەڵە کورتەچیرۆکی(دیوار- le mur) پێنج چیرۆك دەگرێتەخۆی کە لەو چیرۆکانەشدا کەسانێك وێناکراون هەریەکەیان گەرەکیانە بەجۆرێك لەجۆرەکان لەدەست ژیانی پووچی خۆیان رابکەن, بەڵام دەچنە هەر جێیەك رووبەرووی دیوارێك دەبنەوە کە رێی دەربازبوونیان لێدەگرێ. زنجیرە رۆمانی (رێگاکانی ئازادی- chemins de la liberte) بریتین لە سێ رۆمان بەمشێوەیەی خوارەوە:(تەمەنی عەقڵ- l'agede raison□□□□), (توانج - le sursis □□□□)و(مردن لەمرۆحەوە- le mort dans l,ame □□□□) کە وێرای خستنەرووی لایەنی ئەخلاقی سارتەر, لەرووی ناوەرۆکە ئەدەبیەکەیانەوە سەرنجراکێشن. بەرهەمە شانۆییەکانیشی وەك چیرۆکەکانی دەرخەری ئەندیشە فەلسەفیەکانی ئەون, لەهەمان کاتدا بابەتی شانۆیی سەرنجراکێشو شایانی باسن, لەنێویاندا ئەم دەقانەی خوارەوە: (مێشەکان-les mouches) کە لەساڵی □□□□ هێنرایە سەر شانۆو نمایشکراو دوای چەند رۆژێك لەلایەن ئەڵمانیەکانەوە نمایشکردنی راگیرا.(دەرگای داخراو یان دۆزەخ- huis clos ou l,enfer□□□□), (مردووە بێ کفنو دفنەکان- 1946 mcrts sans sepulture), (لەشفرۆشێکی رێزدار- la putaim respectueuse□□□□), (دەستە ئالوودەکان- les mains sales□□□□), (شەیتانو خواوەند- la diabli et le bon dieu□□□□)و دەقی تری لەو بابەتە. سارتەر لەلایەك بەهۆی شانۆنامەکانیەوە راستەوخۆ لەکۆمەڵانی خەڵك نزیك بووەوەو لەلایەکی تر بەهۆی وتارو نووسینە شرۆڤەییو گرنگە فراوانەکانیەوە رێگای چوونە ناو کۆمەڵی بۆ خۆی کردەوە. ئەو نووسینانە زیاتر لەسەر پرسە راستەقینە سیاسیو کۆمەڵایەتیەکانی سەردەمی خۆی دەنووسرانو تەنانەت هەندێجار بەجیهانبینیێکی مەزنو مرۆڤانە لەوەش زیاتر دەچوونە پێش. لەنێویاندا ئەم نووسینانەی خوارەوە لەهەرە گرنگەکانن لەو بوارەدا: (چەند تێروانینێك لەبارەی نەتەوەی یەهوود- reflexions sur la question - □□□□), (ئەدەبیات چییە - qust_ce que la literure) لەو کتێبەدا ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە کە نووسەر لەبەرامبەر کۆمەڵ دەبێ پابەندو بەرپرسیار بێ, (بودلێر - baudelaire □□□□)و کتێبێکی گەورەش لەبارەی (فلوبێر -flaubert). سارتەر کاریگەریێکی گەورەی لەسەر نەوەی سەردەمی خۆی بەجێهێشت. ساڵەهای ساڵ شوێنکەوتەو لایەنگرەکانی لەچایخانەی (دوفلۆر- café de flore) کۆدەبوونەوەو ئەو شوێنەیان کردبووە نێوەندێك کە سەرنجی جیهانگەرەکانی بۆ خۆی راکێشا. ماوەیەکی زۆر سارتەر نووسەرو فەیلەسوفی خۆشەویستو باو بوو, بەڵام, دواتر ئەو کاریگەریەی کەم بووەوەو کێرڤی دژبەرەکانی بەرزتر بووەوە. لەساڵی □□□□ خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبی رەتکردەوە کە پێدرابوو.

سەرەنجام لە□□□□/□/□□ لەشاری پاریس بۆ دواجار چاوەکانی لێکنانو پەنجا هەزار کەس بەدوای تەرمەکەیەوە بوونو فەیلەسوفی گەورەو جیهانیان لەیەکێ لەگۆڕستانەکای پاریسدا بەخاك سپارد.

سەرچاوە:ئەنتەرنێت